

ЛЬВІВСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

ІВАНИЦЬКА Марія Лонгинівна

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ
СЕМАНТИКИ І СИНТАКСИСУ
(на матеріалі складнопідрядних речень
німецької мови)

Спеціальність - 10.02.04 - германські мови
(німецька мова)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів - 1994

NB 29.977

Робота виконана на кафедрі німецької мови та загального мовознавства Чернівецького державного університету ім. Юрія Федьковича.

Науковий керівник	- доктор філологічних наук, професор Левицький В. В.
Офіційні опоненти:	- доктор філологічних наук, професор Прокопчук О. О. - кандидат філологічних наук, доцент Струк Т. М.
Провідна установа	- Київський державний університет ім. Т. Шевченка

Захист відбудеться 18 травня 1994 року о 13 год. на засіданні спеціалізованої Ради К. 068. 26. 10 при Львівському державному університеті імені Івана Франка (290001, Львів, вул. Університетська, 1)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотечі Львівського університету: м. Львів, вул. Драгоманова, 6.

Автореферат розісланий _____ 1994 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Т. М. Буйницька

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00802248 (0)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

З усіх рівнів мови синтаксис і семантика найтісніше пов'язані як з процесом мислення, так і з процесом спілкування. Відображення цього зв'язку проявляється у змістовій стороні головної одиниці синтаксичного рівня - у реченні і, особливо, у його семантико-синтаксичній структурі. Оскільки сучасна наука, опираючись на досвід окремих досліджень, все більше уваги звертає не на ізольовані явища, а вивчає їх у взаємодії, то пропонуване дослідження зв'язків між семантикою і синтаксисом збігається із загальною тенденцією до більш глибокого і всебічного розгляду одиниць комунікації у їх комплексі, що є складовою ширшої проблеми - проблеми відношень мови і мислення до об'єктивної дійсності.

У дисертації робиться спроба проаналізувати закономірності структурно-семантичної і комунікативно-функціональної організації складнопідрядних речень (СПР) німецької мови і на цій базі виявити обов'язкові та можливі (потенційні) кореляції між синтаксичними структурами та семантичним значенням лексичного наповнення цих структур. Актуальність теми визначається тим, що робота сприяє пізнанню механізму реалізації у мові системного взаємозв'язку її різних рівнів. Крім того, закономірності семантико-синтаксичної будови простих речень знайшли вже своє відображення у багатьох лінгвістичних роботах, а вивчення складних речень дасть можливість відкрити ще багато недосліджених сторін у питаннях впливу семантики на синтаксичну структуру і навпаки.

Цим визначається і вибір об'єкта дослідження. СПР розглядалися уже з боку їх комунікативної функції та семантики, але практично ще не вивчені у плані семантико-синтаксичної структури, моделювання і взаємовідношення компонентів. СПР є тим родючим ґрунтом, на матеріалі якого можна розглянути перетин усіх сторін, рівнів, функцій і аспектів мови. Використовуючи СПР як базу, можна не лише перевірити вже існуючі твердження про взаємовплив семантики і синтаксису тексту, але й ширше дослідити закономірності цього взаємовпливу у різних його проявах.

Відбір фактичного матеріалу здійснювався із творів німецької художньої літератури. Достатньою виявилась суцільна вибірка об'ємом біля 6000 прикладів із різних прозових творів.

Мета дисертаційної роботи - виявити сферу перетину семантичних і синтаксичних явищ, які проявляються у СПР. У відповідності до цього для вирішення ставляться такі завдання:

- 1) встановити можливості взаємодії між формально-синтаксичною і семантичною структурою СПР;
- 2) дослідити синтаксичну будову СПР у залежності від валентних властивостей лексики головного речення;
- 3) виявити фактори, що зумовлюють взаємодію семантичних і синтаксичних категорій і визначити сферу їх дії;
- 4) виділити лексико-граматичні маркери СПР і на їх основі розглянути можливості моделювання СПР;
- 5) проаналізувати семний склад лексичного наповнення СПР і визначити типові семи для кожного виду синтаксичної структури. На основі статистичного аналізу вибірки дати частотну характеристику вживаності лексем певних семантичних груп у різних типах СПР;
- 6) визначити роль підрядного і головного речень у складі СПР на основі уточнення їх функціонального статусу і виділення типових ознак їх структури;
- 7) дослідити ЛСГ підметів, присудків та предикативів для визначення їх сполучуваності у рамках тієї чи іншої синтаксичної конструкції.

У роботі використаний індуктивний метод (спостереження і аналіз матеріалу встановлює закономірності і залежності) на основі контекстологічного, компонентного, дистрибутивного та кореляційного аналізу (у тому числі, критерію "хі-квадрат" та коефіцієнту сумісності). Усі статистичні операції виконані за допомогою комп'ютера IBM PC XT/AT 386. Вірогідність отриманих результатів забезпечується достатньо великим об'ємом експериментального матеріалу. Як спеціальні прийоми використовувались також моделювання, якісно-кількісний опис, трансформації.

Новизна дослідження полягає:

- 1) у багатоаспектному зіставленні лексичного наповнення з кожним синтаксичним типом СПР, що розкриває властивості і функції лексичної семантики як фактора впливу на побудову синтаксичної структури;
- 2) у тому, що вперше зроблена спроба сполучити семантичні і синтаксичні категорії у моделях СПР;

3) у формалізованому методі дослідження міжрівневих кореляцій, що дає більш об'єктивні результати аналізу.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що розроблені у ній питання дають повніше уявлення не лише про структуру і функції СПР, але й про безперервний взаємоперехід між семантичними і синтаксичними явищами, доповнюють і поглиблюють лінгвістичну характеристику таких понять, як СПР, валентність, синсмантія, ЛСГ, актанти, сірконстанти і т.д. Результати дослідження роблять певний вклад у розвиток проблем функціонального синтаксису, семантики, лінгвістики тексту, розкривають перспективи для подальшого вивчення СПР і семантико-синтаксичних відношень.

Практичне значення роботи полягає у тому, що отримані у дисертації висновки і дані можуть бути використані у курсі теоретичної граматики і лексикології, у спецкурсах, пов'язаних з проблемами валентності, підрядності, моделювання. Дані моделі СПР повинні сприяти виробленню навичок утворення акцептабельних речень в процесі вивчення іноземної мови.

На захист виносяться такі положення:

1) у мові існує безперервний перехід між її рівнями, що проявляється у наявності категорій, які належать одночасно до різних рівнів, і у взаємному впливові одиниць різних рівнів;

2) до чинників, які обумовлюють взаємодію семантики і синтаксису, відносяться лексико-граматичні індекси і певні семи у лексичному наповненні речень, які стають маркерами відповідних семантико-синтаксичних моделей;

3) присудок головного речення, утворюючи макет майбутнього СПР, не лише визначає заповнення валентних місць, але і детермінує найближче сірконстантне оточення;

4) підрядне речення може виконувати роль актанта, конкретизатора 1 або 2, що залежить від семантики лексичного наповнення головного речення, логіко-семантичних і синтаксичних відношень між головним та підрядним реченнями;

5) текст є зовнішнім фактором впливу на реалізацію семантико-синтаксичних відношень.

Апробація роботи. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри німецької мови та загального мовознавства Чернівецького державного університету, на науково-теоретичних конференціях і семінарах професорсько-викладацького складу ЧДУ.

(1990-1994), на колоквіумі докторантів в Інституті германістики Віденського університету (1993), на науково-методичній конференції викладачів іноземних мов уаів у м.Рівне (1993) і використовуються на практичних заняттях з німецької мови на факультеті романо-германської філології ЧДУ. Головні положення дисертації викладені у п'яти публікаціях.

Мета та завдання дослідження визначили структуру дисертації, яка складається зі вступу, чотирьох частин і висновків. У кінці роботи подаються бібліографія, список використаних джерел та додатки. У додатках подані таблиці, що ілюструють взаємозв'язок дієслівної семантики з типами СПР (коефіцієнти "хі-квадрат" та К) і комп'ютерна програма для розрахунку цих таблиць.

Зміст та результати роботи.

У вступі мотивується вибір теми, обґрунтовується актуальність визначеної проблеми, встановлюються мета та завдання дослідження, наукова новизна і теоретично-практичне значення дисертації, визначається методика дослідження і формулюються положення, які виносяться на захист.

У першій частині "СПР: форма і зміст" розглядаються питання про історію вивчення міжрівневих відношень у мовознавстві, про лінгвістичний статус СПР та аналізуються два найхарактерніші поняття, які стоять на межі синтаксису і семантики, а саме: валентність та синсемантия.

У дисертації аналізуються дослідження різних авторів (Уфимцева 1964; Вудагов 1971; Мухін 1980; Апресян 1967; Гульга 1971; Луценко 1990; Салькова 1983; Савченко 1985; Прокопчук 1990; Engelkamp 1973; Heringer 1971; Elst 1992 та інші), у яких порушується тема взаємозв'язку між семантикою та синтаксисом як рівнями мови, і відзначаються різні аспекти цієї проблеми: 1) саме слово може розглядатися як точка дотику і заломлення, пункт взаємозв'язку семантичного і синтаксичного рівнів; 2) синтаксична конструкція та її лексичне наповнення залежать одне від одного; 3) лінгвісти все частіше визначають синтаксичну семантику як нову галузь мовознавства.

Обґрунтовується вибір складнопідрядного речення як об'єкта дослідження: "СПР можна порівняти з перехрестям, де зустрічаються всі розділи мовознавства. Це один з тих сприятливих мікрокліматів, де всі одиниці, крім тексту, мають можливість

найповніше маніфестувати свою внутрішню сутність" (Чинчлей 1975: 3).

Далі коротко розглядаються основні ознаки СПР, місце СПР у німецькій мові та відношення між складовими СПР. Відзначається, що на рівень СПР екстраполюються відношення, які існують між членами простого речення, але у децю видозміненої формі. Конкретніше аналізуються валентні відношення, які вносяться автором із рівня простого речення на рівень гіпотаксису. Валентність слів у реченні оцінюється з двох позицій: 1) як здатність конкретного слова сполучатися з іншими словами і складати лексичне наповнення кожного окремого речення у складі СПР; 2) як здатність слова сполучатися з розгорнутим членом речення, тобто, з підрядним реченням. При цьому досліджується не лише сама здатність/нездатність, але і характер сполучення. Підрядне речення як актант може вимагатися валентністю дієслова-присудка головного речення або як конкретизатор селективно і семантично обмежуватися у залежності від семантики дієслова. Виконуючи роль відсутнього обов'язкового актанта головного речення, підрядне речення надає головному граматичного завершення. Але навіть у тому випадку, коли головне речення граматично повне, воно може бути семантично неповним і вимагати розкриття, що досягається за допомогою підрядного речення. Тому синсемантия, як і валентність, аналізується детально, оскільки вона впливає на побудову СПР і також виявляється тим поняттям, що з'єднує семантику і синтаксис. Синсемантия розглядається у дисертації у двох аспектах: 1) як синсемантия одиниці лексичного рівня мови, тобто слова; 2) як синсемантия одиниці синтаксичного рівня, тобто речення. Досліджується, які фактори визначають структурну та смислову синсемантию речення та лексико-граматичні індекси, що, входячи до складу речення, роблять його синсемантичним.

На базі взаємного доповнення головного і підрядного речень та синтезу їхніх значень утворюється семантико-синтаксичне значення СПР, яке відображає характер взаємодії слова (чи лексичного наповнення) і синтаксичної будови речення. Відзначається, що аналіз СПР з урахуванням понять валентності, синсемантиї, семантико-синтаксичного значення дає можливість розкрити і довести існування певних закономірностей при переході від семантики до синтаксису.

Частина друга "Методика дослідження взаємодії синтаксичного та семантичного аспектів СПР" демонструє етапи аналізу СПР.

З метою дослідження семантико-синтаксичних відношень було виписано близько шести тисяч СПР із німецьких художніх творів різних авторів за методом суцільної вибірки. Проаналізувавши масив тексту загальним об'ємом біля трьох з половиною мільйонів слів, автор вважає його достатнім для того, щоб отримати вірогідні результати (відносна похибка вибірки дорівнює двом процентам). Цьому ж сприяє і строга формальна процедура аналізу, яка ґрунтується на статистичних методах. У процесі аналізу матеріалу було прокласифіковано усі наявні СПР за функціонально-семантичними типами і отримано 18 типів: об'єктні, суб'єктні, предикативні, атрибутивні, мети, наслідку, причини, способу дії, обмеження, пропорційно - співвіднесені, допустові, часу 1 (одночасові), часу 2 (різночасові), умови 1 (реальні), умови 2 (ірреальні), порівняння 1 (ірреальні), порівняння 2 (реальні). Супровідні речення розглядались окремо, поза вибіркою, через їхній особливий статус (примикання до складносурядних речень).

У кожній частині СПР було проаналізоване лексичне наповнення, у першу чергу, семантика присудків і підметів, а також об'єктів і обставин в окремих типах речень. Відповідно дисертація подає семантичні класифікації дієслів-присудків, іменників та предикативів.

Групи дієслів, об'єднані спільністю чи близькістю лексичного значення і подібністю їх сполучуваності, називаються лексико-семантичними групами (ЛСГ). Основою для включення ряду дієслів до однієї ЛСГ виступає спільний елемент значення, характерний для цих дієслів - сема. Наявність спільної семи у семантиці всіх дієслів, об'єднаних в одну лексико-семантичну парадигму, визначається на основі компонентного аналізу значення кожного з них з урахуванням контексту. Групи слів виділяються на основі семантико-логічної спільності. Таким чином, кожна ЛСГ складається із дієслів, які мають у своїх значеннях достатньо спільний інтегральний семантичний компонент і типові уточнюючі (диференційні) компоненти, а також характеризуються подібністю сполучуваності і широким розвитком функціональної еквівалентності.

Класифікуючи дієслівну лексику вибірки та спираючись на роботи Г.Г.Сильницького, Ю.Д.Апресяна, Г.А.Уфимцевої, Л.І.Шаровської, І.Е.Рахманкулової, І.П.Сусова, Т.В.Алісової, Н.М.Арват, автор пропонує виділити такі семантичні групи присудків:

1. Буття, існування: sein, leben, fehlen, сюди ж належить зворот es gibt.

2. Імплікованого динамічного стану, творення: tun, machen, mißhandeln, erfüllen, wirken, geschehen, vollbringen.

3. Можливої і необхідної дії: können, dürfen, sollen, müssen, а також конструкція haben + zu + Infinitiv.

4. Навмисної і цілеспрямованої дії: versuchen, wollen, streben, s.bemühen, wünschen, suchen.

5. Володіння, приналежності з можливістю використання: haben, halten, besitzen, gebrauchen, benutzen.

6. Фізичного впливу на об'єкт: berühren, schieben, streicheln, reiben, schlagen, brechen, prügeln, morden, putzen.

7. Переміщення: kommen, sinken, s.setzen, kriechen, fliehen, übersiedeln, springen, fahren, geraten, fallen, s.neigen, s.wenden.

8. Чуттєвого сприйняття: sehen, hören, merken, fühlen, beobachten, empfinden, lauschen, spähen.

9. Розумової діяльності: meinen, denken, entschließen, überlegen, erfahren, schätzen, halten für, erkennen, wagen, irren, vergessen, kennen.

10. Мовлення, інформації, комунікації: sagen, mitteilen, besprechen, tönen, fragen, nennen, schwätzen, prophezeihen.

11. Емоційного стану, почуття, емоційного сприйняття: lieben, hassen, gefallen, hängen an, s.freuen, gern haben, erleben, s.vergnügen, fürchten.

12. Фазовості: beginnen, wiederholen, тобто дієслова початку, кінця, продовження і регулярності дії.

13. Статичного стану: s.befinden, stehen, übernachten, warten, sitzen, hocken, bleiben, ragen, stecken.

14. Результату дії, досягнення мети: gelingen, finden, stoßen auf, erreichen, begegnen, gewinnen, siegen, verwirklichen, erfinden.

15. Доставки, отримання, передачі: bringen, bekommen, holen, senden, erhalten, führen, kriegen, tragen, senden.

16. Морального та інтелектуального впливу на об'єкт: überwinden, bezwingen, nachgeben, stürmen, widerstehen,

begünstigen, hindern, fesseln, unterdrücken, befehlen, bitten, lassen, verzeihen.

17. Зміни стану суб'єкта: werden, sterben, s.vergrößern, s.teilen, versteinen, verstummeln, verschwinden, entstehen, erlöschen.

18. Стану (сюди ж належать дієслова, що позначають стан природи, фізіологічні процеси, генеративні дієслова): zittern, atmen, bluten, leiden, dursten, hungern.

19. Релятивні: gleichen, entsprechen, ähneln.

20. Кваліфікативні: складні іменні присудки: sein + Adjektiv.

21. Дієслова зі складною семантикою, що позначають абстрактні дії, де можуть бути доміантними дві або три семи: bezeichnen, zeigen, lesen, zeichnen, schreiben, sparen, winken, lernen, prüfen, dokumentieren.

22. Sein + N, що передає ідентифікацію факту існування.

Присудки кожної групи характеризуються за своїми семантичними ознаками та валентними і сполучними можливостями. Аналізуються випадки, коли фінітна форма дієслова та присудок не збігаються (до цільних дієслів прирівнюються вирази типу Absicht haben, оцінюється роль модальних дієслів у вербальному комплексі тощо).

Так само подається класифікація іменників, що виступають у ролі підметів або є антецедентами, від яких залежить підрядне означальне. Крім іменників та дієслів, що впливають на структуру речення, розглядається семантика адвербіальних прикметників у тих типах речень, де вони виступають лексико-граматичними індексами.

Подальший аналіз складається з трьох етапів:

1) розглядається частота вживання ЛСГ присудків у різних типах СПР (за методом "хі-квадрат");

2) пов'язується частота вживання ЛСГ присудків із вживанням певних ЛСГ підметів та адвербіїв (з використанням частотного показника);

3) розглядається, які з сем лексичного наповнення речення є закономірними і на цій основі утворюються типові моделі СПР.

Отримані статистичні дані про частоту вживання кожної ЛСГ присудків у кожному з типів речень подаються у таблицях (див., напр., табл. 1).

Таблиця № 1 Розподіл присудків головних речень.

ЛСГ присудків	бут-тя	динаміки	можливості	цілі мети	приналежності	фізичної дії	переміщення	сприйняття	мислення	комунікації	почуття	зміни стану	сфери	статичності	досягнення рет.	доставки	sein + Adj	морального апливу	абстрактної дії	стану	релятивні	sein + N	РАЗОМ
Тип СПР																							
Subjekt	16	19	19	1	0	3	25	5	7	6	5	23	2	7	8	0	105	31	5	11	9	41	348
Objekt	3	14	107	35	4	5	3	135	336	152	19	8	3	4	12	14	22	40	19	11	2	0	948
Prädikativ	34	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	35
Attribut	43	22	31	15	31	33	66	42	49	52	20	18	4	37	23	40	27	33	24	15	7	31	663
Vergleich.1	54	23	4	3	2	17	27	34	6	51	7	15	3	14	3	15	22	11	9	46	0	0	366
Vergleich.2	2	6	11	4	3	7	20	8	2	14	9	3	3	7	5	9	30	10	9	9	1	1	173
Kausal	6	24	0	12	14	15	54	17	31	55	59	19	7	15	10	25	75	51	23	22	5	3	582
Temporal.1	28	20	27	20	17	44	123	61	44	56	25	53	15	43	16	31	74	58	25	54	1	13	848
Temporal.2	2	13	15	11	4	16	38	40	8	15	3	15	18	19	9	12	8	27	11	22	0	5	281
Final	2	15	12	6	5	15	7	0	8	14	0	1	1	2	1	21	8	21	9	1	0	2	151
Konzessiv	3	8	15	4	4	8	22	25	19	20	8	4	3	4	4	4	28	11	6	5	1	1	207
Lokal	11	4	9	3	1	3	31	6	1	5	1	2	1	17	3	6	5	3	4	5	1	0	122
Folge	3	1	3	1	4	26	25	8	7	17	8	11	2	13	5	4	72	12	5	15	2	4	248
Bedingung.1	12	14	83	19	14	17	37	11	22	25	13	14	2	13	12	27	28	38	29	10	1	7	448
Bedingung.2	5	8	15	1	4	4	15	4	5	3	2	9	0	3	5	7	15	19	8	1	0	2	135
Einschränk.	1	2	1	4	2	1	4	0	3	4	0	3	0	1	0	0	6	5	1	0	0	0	38
Modus	0	8	12	3	2	11	20	7	3	15	0	1	6	1	6	8	3	17	12	8	0	0	147
se. desto	0	0	1	0	1	0	1	1	3	0	0	10	1	1	0	0	2	1	0	2	0	0	26
РАЗОМ	225	201	405	142	112	225	524	374	554	504	179	209	71	201	122	223	530	388	199	238	30	110	5766

Таблиця № 2 Коefіцієнт К (ступінь сумісності ЛСГ присудків з типом синтаксичної констру..ції)

ЛСГ присудків	буття	динаміки	можливості	цілі мети	приналежності	фізичності дії	переміщення	сприйняття	мислення	комунікації	почуття	зміни стану	фазові	статичності	досягнення рез.	досвідки	sein + Adj	морального впливу	абстрактної дії	стану	релятивні	sein + N
Subjekt		0,03										0,04					0,18				0,07	0,13
Objekt			0,07	0,04				0,14	0,39	0,11												
Prädikativ	0,38																					
Attribut	0,05				0,07									0,04	0,03	0,04					0,03	0,07
Vergleich.1	0,15	0,04						0,03		0,05										0,11		
Vergleich.2																	0,05					
Kausal											0,14						0,04	0,03				
Temporal.1						0,03	0,08					0,06		0,04							0,05	
Temporal.2							0,03						0,11	0,04					0,03		0,04	
Final		0,06				0,05										0,09		0,05				
Konjektiv								0,04									0,03					
Lokal	0,04						0,08							0,08								
Folge						0,07											0,15					
Bedingung1			0,13	0,03												0,03			0,05			
Bedingung2																		0,05				
Einschränk																						
Modal						0,03	0,04						0,04				0,03	0,04				
je desto													0,13									

Аналіз таблиць дає можливість зробити висновки про те, чи існують характерні зв'язки між типами СПР та ЛСГ присудків у них. Розкривається методика використання статистичного методу "хі-квадрат", який вказує на факт існування чи відсутності певних взаємозалежностей між семантичними та синтаксичними ознаками у реченні. Якщо такий взаємозв'язок існує, то ступінь сумісності семантики дієслова із синтаксичною конструкцією обчислюється за допомогою коефіцієнта K , що відображено у додатках (табл. 2; критичні значення K : $0 < K < 1$). Саме на підставі такого статистичного аналізу виникає можливість використати метод моделювання, що здійснюється шляхом реєстрації частотності окремих лексичних значень у наповненні синтаксичних конструкцій.

У третьій частині "Підрядне у ролі актанта і атрибута головного речення" робиться спроба розглянути суб'єктивні, об'єктивні і предикативні речення у плані валентних властивостей лексики головного речення, а також атрибутивні СПР - з боку семантики субстанційного наповнення.

Об'єктивні підрядні речення виступають у ролі обов'язкових актантів дієслова головного речення у таких моделях:

- 1) S (N+antr) P (V+мислення , O (daß+NS
 +комунікація ob+NS
 +перцепція W-Sätze
 +можливість/
 необхідність
 +бажання)

- 2) S (N+antr) P (Vt+творення , O (was+NS
 +почуття daß+NS)
 +моральний вплив
 +доставка/отримання)

Якщо при транзитивних дієсловах у ролі прямого об'єкта виступає частка es, то перша і друга моделі перетворюються в одну: S P O (es + NS). Тоді підрядне речення переходить у ранг факультативних. Крім того, у ролі факультативних актантів виступають об'єктивні підрядні речення таких моделей:

- 3) S (N) P (Vi) O (K+NS)

- 4) S (N) P (sein + Adj) O (K+NS),

тобто при дієсловах та прикметниках головного речення, які мають

стале керування. Обов'язковий актант у цьому випадку заміщується комплексно: корелятом, вираженням займенниковим прислівником, та підрядним реченням, яке розкриває корелят. Корелят нагає головному реченню граматичного завершення, а підрядне речення - смислового.

Окремо виділяються об'єктно-атрибутивні речення, які мають одне розщеплене ядро гіперскладної форми. У таких реченнях підрядне співвідноситься з віддієслівним іменником головного речення, який має своє керування. Ряд розглянутих суперечливих випадків розширює традиційні уявлення про об'єктні речення і вказує на потенційно необмежені можливості гіпотаксису (об'єктне підрядне речення, наприклад, може виконувати роль сірконстанта).

Підкреслюється існування закономірного зв'язку між цим типом синтаксичної конструкції та дієсловами розумової діяльності (K=0,39), комунікації (K=0,11), сенсорного сприйняття (K=0,14), можливості чи необхідності дії (K=0,07), цілеспрямованої дії (K=0,04) у головному реченні. Цей зв'язок високоймовірний та найбільш типовий для з'ясувальних речень. Робиться висновок, що семи мислення і комунікації разом з семою антропонімічності мають точки перетину з такими синтаксичними категоріями, як підрядність і об'єктність.

Суб'єктні речення демонструють сильний взаємозв'язок семантики з синтаксичною структурою на базі кількох моделей. Найпоширенішими з них є:

- 1) Es P (ist+Adj+оцінка , даß+NS (+абстрактна дія)
+відношення
+ властивість)
- 2) Es P (ist+N+абстрактність , даß+NS (+почуття
+емоції, почуття +привалежність)
+мислення)

Тут підрядне речення цілком залежить від семантики предикатива, а сема +оцінка, +відношення є лексичним маркером суб'єктних речень (K=0,18).

Речення, у якому підрядне прямо і безпосередньо виступає у ролі підмета, корелюючи з дієслівним присудком, є другим різновидом суб'єктних (34% від усіх суб'єктних).

Якщо другий різновид не відзначається типовою вживаністю певних ЛСГ у лексичному наповненні, то у третьому різновиді суб'єктних СПР чітко виділяються абстрактні іменники у ролі

підмета та дієслова sich herausstellen, klar werden, einfallen, auffallen, vorkommen, passieren, geschehen, leid tun, gelten, genügen, gehören у ролі присудка. Такі дієслова синсемантичні за своєю природою, мають сему зміни стану ($K=0,04$) або релятивності ($K=0,07$). Дієслова, у яких сема загальної динаміки чи зміни стану домінують, як правило, вимагають суб'єктного підрядного речення у ролі аргумента. Дієслова ж, які поряд з цими семами мають інші семи, можуть вимагати або допускати суб'єктні підрядні речення у залежності від комунікативної ситуації.

Окремо розглядаються суб'єктні речення, у яких підрядне розкриває зміст займенника-суб'єкта, і обґрунтовується перерозподіл між суб'єктивними та означальними СПР у залежності від семантики лексичного наповнення речення.

У предикативних СПР підрядне речення узгоджується з групою підмета та корелятом, тому під час аналізу цього типу речень розглядається в основному семантика підметів, яка спричиняє поділ СПР цього типу на два різновиди. Лексико-граматичними індексами предикативних СПР є синсемантичні суб'єкти типу Sache, при яких підрядне виконує роль обов'язкового актанта.

Атрибутивні підрядні речення залежні від іменників (займенників) у складі головного речення і пояснюють їх. Через іменник-підмет або додаток вони мають слабкий зв'язок із семантикою дієслова. Цей зв'язок найбільш відчутний у тому випадку, коли у ролі означуваного виступає абстрактний іменник або неозначений/вказівний займенник, у ролі присудка - дієслова буття, належності, релятивності, а підрядне, пояснюючи синсемантичне предикативне ядро, розгортає розповідь. Такі сполучникові атрибутивні речення мають поряд з означальною і предикативну функцію.

У зв'язку з тим, що підрядні релятивні є атрибутами в основному до назв конкретних осіб і предметів, а останні, в свою чергу, мають високоїмовірний зв'язок з певними семантичними групами дієслів (належність, доставка, фізичний вплив), то очевидним є високочастотне взаємне вживання підрядних атрибутивних і дієслів із цими семами.

Атрибутивні речення мають на своїй периферії підрядні з відтінками темпоральності та локальності, що пов'язані відповідно з іменниками із семою часу або місця. У залежності від міри

десемантизації цих іменників проходить перерозподіл функцій "означення/часове відношення" або "ознака/локальне відношення" підрядних речень. У цих випадках збільшується взаємозв'язок семантики дієслова (статичний стан, рух) з типом підрядного.

У зв'язку з тим, що атрибутивне речення не є ні актантом, ні детермінантом присудка, а лише атрибутом імені, та з огляду на велику кількість варіантів, автор вважає за доцільне вказати лише деякі особливості двох видів атрибутивних, подавши тільки найтипівші моделі і не заперечуючи існування інших.

У четвертій частині "Семантико-синтаксичні відношення у СПР обставинного типу" аналізуються СПР з двох позицій: 1) взаємозалежність семантики лексичного наповнення головного речення з типом підрядного; 2) функція підрядного у головному. Вводяться поняття конкретизатора 1 і конкретизатора 2, які диференціюють обставинні підрядні речення за їх функцією у СПР.

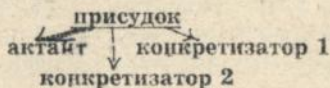
Обставини можуть виконувати у реченні дві функції: бути актантом або сірконстантом. Дисертація вносить проблему функції обставини на рівень гіпотаксису, зупиняючись на випадках, коли вільні конкретизатори переходять до розряду актантів, що проявляється при дієсловах неповної семантики і при відповідному тема-рематичному членуванні. Обґрунтовується існування рівня "слабкої" валентної детермінації обставинних конкретизаторів (ОК). Це означає, що дієслово-присудок передбачає узгодження з обставиною на деякому середньому рівні ймовірності, при якому відсутність ОК призводить до того, що певний валентний запит з боку присудка залишається без відповіді. Хоча речення не стає при цьому неграматичним, але в ньому відчувається проекція, що виходить від дієслова, від його семантики і направлена на семантичне і синтаксичне виконання. Відсутність поширювача може або бути компенсована інформацією, що міститься у макроконтексті, або створювати ефект невизначеності ознаки дієслівної семантики в тому чи іншому відношенні.

Спільна вживаність певного типу ОК з певними семантичними групами дієслів (не будучи обов'язковою) відноситься до регулярності визначених комунікативних задач, яким у реальній мові підпорядковуються речення. Завдяки тому, що на мовну площину проектується узагальнення мовних явищ, висока частотність визначених типів синтаксичних узгоджень створює

основу для констатації відповідної потенційної властивості дієслова як його "високоймовірної" сумісності (Дударева 1986).

У процесі аналізу обставинних СПР доводиться, що валентно ненеобхідні конкретизатори також пов'язані із семантикою дієслова і є неоднорідними. Одні з них мають закономірні зв'язки з лексичним наповненням головного речення, інші вживаються виключно під впливом мовних інтенцій. Підкреслюється, що доцільно називати актантами лише ті члени семантичної структури речення, які безпосередньо вимагаються валентністю дієслова і входять до граматичного мінімуму речення. З цієї точки зору темпоральним актантом є обставини часу при фазових присудках, типу *dauern*, а локальним актантом - обставини місця при дієсловах статичного стану.

Всі інші випадки вживання підрядних обставинних розглядаються як конкретизатори. Серед них виділяються: конкретизатори 1 - валентно можливі, потенційно проєктовані, селективно обмежені певними ЛСГ дієслів, що модифікують предикат і високоймовірні; конкретизатори 2 - можливі при будь-якій семантиці присудка і модифікують усе речення. На шкалі залежності конкретизатор 2 стоїть далі від семантики присудка, ніж конкретизатор 1.

Семи руху, стану, зміни у семантиці дієслів-предикатів у першу чергу впливають на вибір з усіх можливих конкретизаторів темпорального і локального конкретизатора, про що свідчить сполучуваність цих дієслів з темпоральним і локальним підрядним. У цьому випадку темпоральні і локальні підрядні речення є конкретизаторами 1. Вони є необов'язковими для мінімального речення, але обов'язковими для зв'язку речень у тексті.

Конкретизатори 2 є поширювачами, що не виключені при будь-якому класі дієслів, і цілком залежать від комунікативних інтенцій. Про наявність різних конкретизаторів свідчить той факт, що кожна ЛСГ дієслів має високочастотні зв'язки з одними видами підрядних речень (конкретизатор 1) і низькочастотні зв'язки з іншими типами підрядних речень (конкретизатор 2). Відповідно подається схема речення.

У цій схемі до будь-якого компонента може вживатись атрибут і місце будь-якого компонента може займати підрядне речення.

Для кожного типу СПР подаються характерні семи у дієслівному та субстанційному наповненні та відповідні моделі. Так, темпоральні підрядні речення корелюють з дієсловами, що мають семи +рух, +зміна, +стан, +фазовість, локальні підрядні - з дієсловами руху та статичного стану.

Окремим підрозділом виділяються речення з причинно-наслідковим зв'язком, які належать до каузального поля. На базі аналізу СПР каузального поля доповнюються характеристики конкретизаторів. Підрядне може виступати конкретизатором 1, якщо виконується хоч одна з таких умов:

а) логіко-семантична залежність дії головного речення від дії підрядного (як в умовних і співвіднесено-пропорційних реченнях), що робить головне речення синсемантичним;

б) наявність у головному реченні корелятивів *so, deswegen, zu* та інших, які надають головному реченню семантичної незавершеності, а підрядне розкриває ці корелятиви;

в) наявність у головному реченні інших лексико-граматичних індексів (атрибутів з відповідними семами у СПР наслідку і

причини, іменників, які вимагають розкриття), що робить проєкцію на підрядне речення;

г) наявність у семантичному наборі предиката сем, які є високочастотними, найбільш імовірними і, вірогідно, маркерами СПР. Для СПР причини - це семи почуття, для речень наслідку і мети - фізичного впливу, мети та ірреальної умови - сема морального впливу, умови - модальності і т.д.

У інших випадках підрядні речення є конкретизаторами 2, вони залежать тільки від інтенції мовця, і ніщо у головному реченні не сигналізує про вірогідність почви підрядного.

Під час розгляду умовних, компаративних, допустових, обмежувальних та модальних речень, крім семантики лексичного наповнення головних речень, відзначались характерні риси семантики підрядних (на що в інших типах СПР вказувалося лише побіжно). Наприклад, у реченнях способу дії підрядне передає стан людини, її рухи під час виконання певної дії (die Braunen zusammenziehen, Lider zukneifen, das Kinn auf Brust drücken: K=0,22).

Розглядаючи кожний тип СПР окремо, автор порівнює їх між собою, зіставляє, знаходить точки перетину. На основі цього будується загальна схема гіпотаксису з вказівкою центрів та периферії кожного СПР і відзначаються перехідні типи..

У кінці роботи подані загальні висновки та пропозиції, що впливають з проведеного дослідження. Відзначається, що результати роботи можуть бути використані під час практичного вивчення іноземної мови.

Основні положення дисертації відображені у таких публікаціях:

1. БОРКОВСКАЯ М.Л., ЛЕВИЦКИЙ В.В. Статистическое исследование отношений между лексикой и синтаксисом // Актуальные проблемы компьютерной лингвистики: Тез. докл. Всесоюз конф. - Тарту, 1990. - С.25.

2. БОРКОВСКАЯ М.Л., ЛЕВИЦКИЙ В.В. Межуровневые отношения в языке: лексика и синтаксис // Вестн. Харьков. ун-та. - 1991. - №.352. - С.65-68.

3. ИВАНИЦКАЯ М.Л. Роль структуры и содержания коммуникативной единицы в тексте // Дискурс и аргументация. Тез. докл. - Пятигорск, 1992. - С.46-48.

4. К вопросу об упорядочении лексической системы немецкого языка / Иваницкая М.Л.; Черновиц ун-т. - Черновцы, 1992. - 20с. - Деп. в УкрИНТЭИ 23.10.92, №.1729.

5. ІВАНИЦЬКА М.Л. Семантика та синтаксис у тексті та лінгвометодика // Лінгвістика тексту за фахом та проблеми прикладного термінознавства. Тези доп. - Львів-Рівне, 1993. - С.59-60.

6. ІВАНИЦЬКА М.Л. Обставина та семантичні зв'язки у реченні // Іноземна філологія (у друці).

Підписано до друку 5.04.94.
Формат 60x84/16. Папір друкарський №2.
Офсетний друк. Ум. друк. аркушів 0,93.
Обл.-вид. аркушів 1,0. Замовлення 084
Тираж 100. Безплатно

м. Чернівці, ЧДУ, вул. Коцюбинського, 2

462742

AB 2991

AB 29.911